
Kijk op multifunctionele landbouw

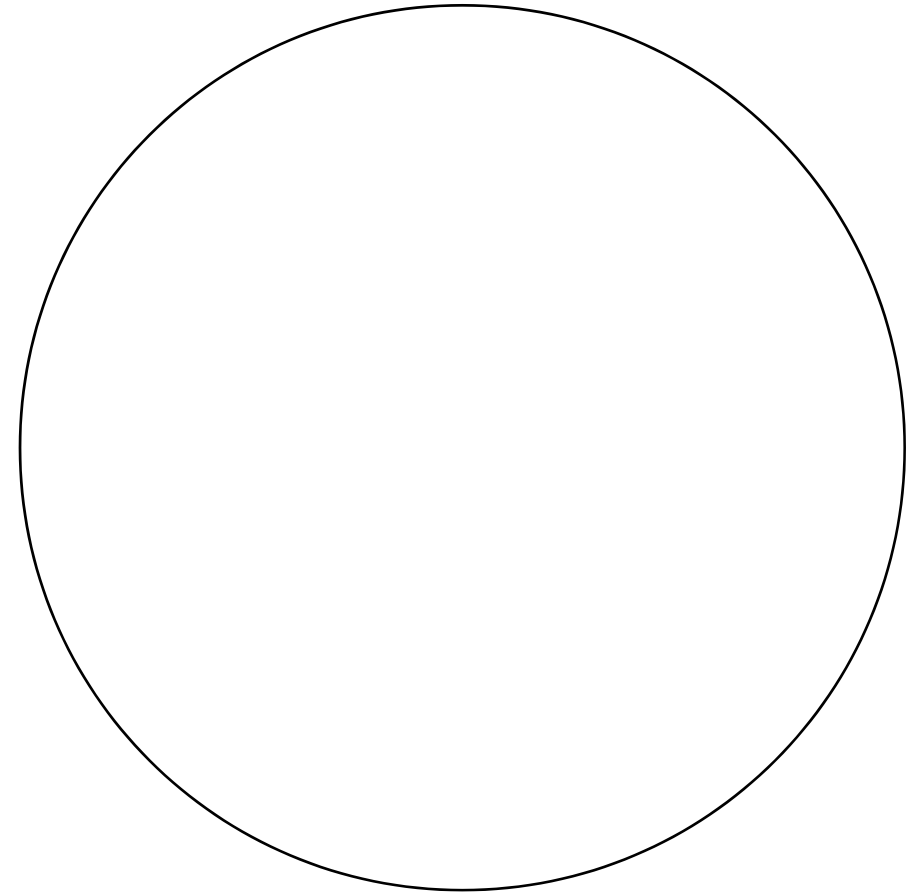
Omzet 2007-2018

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

In de reeks 'Kijk op Multifunctionele landbouw' is onderzoek gedaan naar de omzetontwikkeling van multifunctionele landbouwbedrijven voor de periode 2007-2018. De belangrijkste resultaten hiervan zijn per activiteit samengevat in deze brochure. De omzetcijfers zijn in kaart gebracht op verzoek van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en gefinancierd via het programma BO-43-014.01-031. Het onderzoek is uitgevoerd door onderzoekers van Wageningen University & Research, werkzaam bij Wageningen Economic Research en Business Unit Open Teelten.

Kijk op multifunctionele landbouw

Omzet 2007-2018

Meulen, van der, Harold, Jakob Jager, Daniel de Jong, Rob Stokkers, Gabe Venema en Marcel Vijn, 2019. *Kijk op multifunctionele landbouw; Omzet 2007-2018*. Wageningen, Wageningen University & Research, Rapport 2019-054. 28 pp.

Mei 2019

Verwijzen naar deze publicatie:

Meulen, van der, H.A.B. et al., 2019. *Kijk op multifunctionele landbouw; Omzet 2007-2018*. Wageningen, Wageningen University & Research, Rapport 2019-054. 24 pp.

Contact: Harold van der Meulen: harold.vandermeulen@wur.nl of 0317-484436

Dit rapport is gratis te downloaden op <https://doi.org/10.18174/476198> of op www.wur.nl/economic-research (onder Wageningen Economic Research publicaties).

© 2019 Wageningen University & Research
Postbus 29703, 2502 LS Den Haag, T 070 335 83 30, E communications.ssg@wur.nl,
www.wur.nl/economic-research. Wageningen Economic Research is onderdeel van Wageningen University & Research.

Dit werk valt onder een Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel 4.0 Internationaal-licentie.

© Wageningen Economic Research, onderdeel van Stichting Wageningen Research, 2019

De gebruiker mag het werk kopiëren, verspreiden en doorgeven en afgeleide werken maken. Materiaal van derden waarvan in het werk gebruik is gemaakt en waarop intellectuele eigendomsrechten berusten, mogen niet zonder voorafgaande toestemming van derden gebruikt worden. De gebruiker dient bij het werk de door de maker of de licentiegever aangegeven naam te vermelden, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat zij daarmee instemmen met het werk van de gebruiker of het gebruik van het werk. De gebruiker mag het werk niet voor commerciële doeleinden gebruiken.

Wageningen Economic Research aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Wageningen Economic Research is ISO 9001:2008 gecertificeerd.

Fotografie: Julie Krisman, Monica Saman - van den Berg, LTO Nederland

---

Inhoud

Samenvatting.....	7
Zorglandbouw	11
Agrarische kinderopvang.....	13
Boerderijverkoop	15
Recreatie.....	17
Boerderijeducatie.....	19
Agrarisch natuurbeheer	21
Klantvraag en onderzoeksopzet	23

Ook verschenen in deze reeks:

Kijk op multifunctionele landbouw; Omzet en impact 2007-2013. edepot.wur.nl/317952

Kijk op multifunctionele landbouw; Verkenning van de impact 2013 en 2011. edepot.wur.nl/317547

Kijk op multifunctionele landbouw; Omzet en impact 2007-2011. edepot.wur.nl/202948

Kijk op multifunctionele landbouw; Omzet en impact 2007-2009. edepot.wur.nl/151907

Kijk op multifunctionele landbouw; Omzet en impact. edepot.wur.nl/5365

Kijk op multifunctionele landbouw; Ontwikkelingen per provincie. edepot.wur.nl/166550

Kijk op multifunctionele landbouw; Omzet en omvang. edepot.wur.nl/150889

Kijk op multifunctionele landbouw; Verkenning van de impact. edepot.wur.nl/150890

Kijk op multifunctionele landbouw, omzet en impact; Achtergronddocument. edepot.wur.nl/5974

Kijk op multifunctionele landbouw, omzet en impact; Achtergronddocument driemeting 2013 edepot.wur.nl/353671.

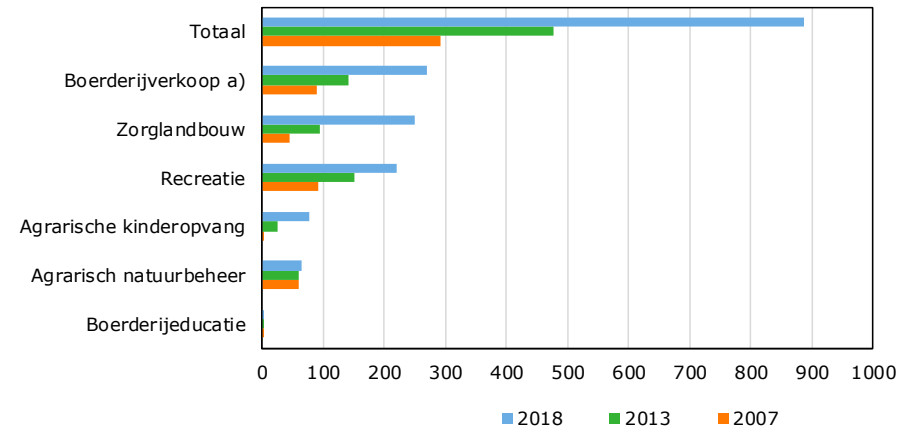
Samenvatting

De omzet in de multifunctionele landbouw in Nederland is tussen 2013 en 2018 bijna verdubbeld tot 887 miljoen euro. Dit blijkt uit recent onderzoek van Wageningen University & Research in de reeks 'Kijk op multifunctionele landbouw' in opdracht van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

Op veel land- en tuinbouwbedrijven worden niet alleen dieren gehouden en/of gewassen geteeld. Ongeveer 25% van de agrariërs pakt ook andere activiteiten op zoals zorglandbouw, kinderopvang, boerderijeducatie, boerderijverkoop, natuurbeheer en/of recreatie. Hierdoor krijgt het bedrijf een multifunctioneel karakter. De betekenis als economische activiteit van multifunctionele landbouw voor Nederland is de laatste vijf jaren sterk gegroeid. De omzet van de multifunctionele landbouw wordt in 2018 geschat op bijna 890 miljoen euro: een toename van ruim 400 miljoen euro ten opzichte van 2013. In 2007, toen de eerste meting plaatsvond, bedroeg de omzet een kleine 300 miljoen euro. De omzetgroei heeft zich in alle multifunctionele activiteiten voorgedaan met uitzondering van boerderijeducatie.

Grootste omzet in boerderijverkoop

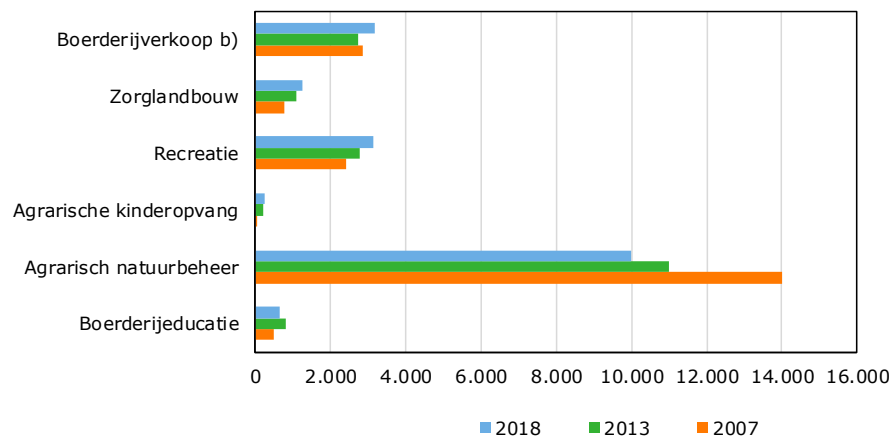
Er zijn grote verschillen in omzet tussen de zes onderscheiden multifunctionele activiteiten. Boerderijverkoop is in 2018 met ruim 270 miljoen euro de grootste activiteit, gevolgd door zorglandbouw (250 miljoen euro) en recreatie (221 miljoen euro). Hiermee is zorglandbouw in vergelijking met 2013 recreatie voorbijgegaan in omzet en daarmee de tweede activiteit. Daarna volgen agrarische kinderopvang (78 miljoen euro) en natuurbeheer (66 miljoen euro). Boerderijeducatie levert met minder dan 1 miljoen euro de kleinste bijdrage.

Totale omzet in mln. euro per multifunctionele activiteit, 2007-2018 a)

a) In de meting van 2018 wordt seizoensverkoop langs de weg van aantal versproducten meegenomen

Aantal bedrijven met multifunctionele activiteit, 2007-2018 a)

a) Het totaal aantal multifunctionele bedrijven is niet de som van de aantallen per activiteit. Meerdere bedrijven hebben meer dan een activiteit per bedrijf; b) In de meting van 2018 wordt seizoensverkoop langs de weg van aantal versproducten meegenomen

De omzet in **boerderijverkoop** is de laatste jaren fors toegenomen. Enerzijds doordat in deze meting de seizoensverkoop in kramen langs de weg wel is meegenomen. Anderzijds pakken de ondernemers de verkoop professioneler aan en profiteert de sector van een toegenomen vraag naar regionale producten.

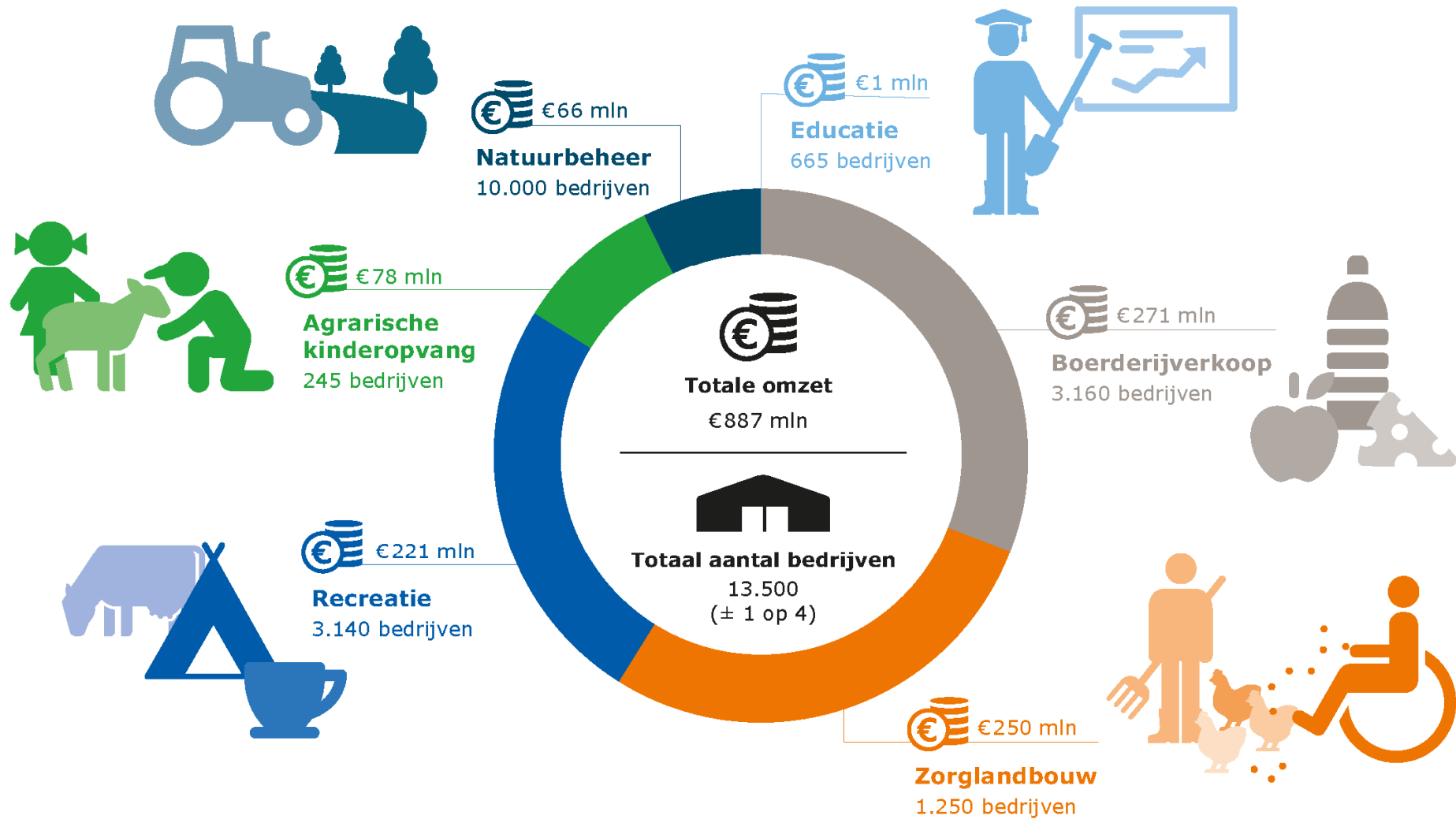
De forse omzetgroei bij **zorglandbouw** komt voort uit een lichte toename van het aantal zorgboerderijen, verdere professionalisering door groei binnen bestaande activiteiten (meer cliënten, hogere bezettingsgraad), en het aanbieden van meer specialistische zorg en woonzorg.

De omzetgroei bij **recreatie** komt vooral door het meer professioneel aanbieden van verblijfsrecreatie (kamperen, B&B, groepsaccommodaties) en een hogere bezettingsgraad. Hierbij weten ondernemers steeds beter gebruik te maken van boekingsplatforms op internet. Bij dagrecreatie zit de omzetgroei in horeca en vergaderlocaties.

Bij de **agrarische kinderopvang** zijn er grote verschillen tussen kinderopvang en gastouderopvang. Zo maken 95 bedrijven met kinderopvang, buitenschoolse opvang, peuteropvang en vakantieopvang een omzet van gemiddeld 800.000 euro per bedrijf per jaar. Naast het grotere aantal kindplaatsen zorgen meer bedrijven, een hogere bezettingsgraad, hogere tarieven en langere openingstijden van de kinderopvang voor een fors hogere omzet. De agrarische kinderopvang weet zich goed te onderscheiden van andere kinderopvanglocaties; veel groen en op een agrarisch bedrijf is uniek. De gemiddelde omzet bij gastouderopvang bedraagt ongeveer 13.200 euro.

De omzettoename bij **agrarisch natuurbeheer** is het gevolg van meer budget voor Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer (ANLb) door toegenomen belangstelling onder boeren. Het aantal bedrijven is ten opzichte van 2013 wel gedaald maar vergeleken met de grotere daling van het totaal aantal landbouwbedrijven is het percentage deelnemende boeren gestegen. Daarnaast komt agrarisch natuurbeheer voor als eis in diverse keurmerken, waarbij door extra inspanningen een meerprijs voor het product kan worden verkregen.

Boerderijeducatie is gedaald in omzet ten opzichte van 2013, maar staat na het dieptepunt in 2016 inmiddels weer in een groeiende belangstelling. Steeds meer educatieboeren sluiten zich aan bij het Platform Boerderijeducatie Nederland. Vanaf 2016 zit er weer groei in het aantal klassen dat de boerderij bezoekt en is de vergoeding voor de boer toegenomen.

Het totaal aantal bedrijven met multifunctionele landbouw is niet de som van de aantallen per activiteit. Meerdere bedrijven hebben meer dan één activiteit per bedrijf.

Zorglandbouw

Zorglandbouw

Zorgboerderijen bieden zorg aan meerdere doelgroepen en in verschillende vormen. Zo komen mensen voor dagbesteding, krijgen hulp om weer aan het werk te komen of woonzorg. Sommige zorgboeren bieden behandeling aan of logeren. Vanaf 2015 is er veel veranderd in de financiering van de zorg; gemeenten zijn verantwoordelijk geworden voor de jeugdzorg, en de lichtere vormen van ondersteuning voor volwassenen (WMO). De zwaardere vormen van ondersteuning voor volwassenen zijn overgegaan van de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) naar de Wet Langdurige Zorg (WLZ).

Ontwikkeling zorglandbouw 2007-2018

	2007	2009	2011	2013	2018
Aantal bedrijven	756	870	1.050	1.100	1.250
Omzet (in mln. euro)	45	63	80	95	250
Gem. omzet per bedrijf (in euro's)	60.000	72.500	75.000	87.500	200.000

Aantal zorgboerderijen opnieuw toegenomen

Het aantal zorgboerderijen is in de afgelopen vijf jaar ongeveer 15% gestegen: waren er in 2013 nog 1.100 bedrijven, in 2018 zijn het er 1.250. Eind 2018 beschikten 820 bedrijven over een gecertificeerd kwaliteitssysteem van de Federatie Landbouw & Zorg. Daarnaast zijn er meerdere zorgboerderijen met een andere vorm van certificering, zoals bijvoorbeeld een HKZ-keurmerk (Harmonisatie Kwaliteitsbeoordeling in de Zorgsector). Het totaal aantal cliënten dat in 2018 een zorgboerderij bezocht wordt geschat op 25.000.

Er komen nog steeds nieuwe zorgboerderijen bij, zowel vanuit de agrarische hoek als vanuit ondernemers met een zorgachtergrond. De stap om een zorgboerderij te starten of te kopen is mede gestimuleerd door het economisch

succes van de zorglandbouw in de afgelopen jaren. Daarnaast gebeurt het ook uit passie voor het vak of gedreven door persoonlijke omstandigheden. De laatste jaren is het aantal zorgboerderijen die woonzorg (7x24 uur) aanbieden, veelal naast dagbesteding, sterk gestegen tot circa 150 bedrijven. Daarnaast zijn er ook zorgboerderijen, vooral de kleinere, die ermee stoppen door ontbreken van een opvolger, de veranderingen in wet- en regelgeving en financiering van de zorg.

Laatste vijf jaar is de omzet meer dan verdubbeld

De omzet in de zorglandbouw is sinds 2013 meer dan verdubbeld naar een niveau van 250 miljoen euro in 2018. Na de transitie in de zorg in 2015 zit de groei vooral binnen zorg in natura (ZIN) bij de Wet Langdurige Zorg (WLZ) en de Jeugdzorg, terwijl het inkomstenniveau uit de Persoonsgebonden budget (PGB) gelijk is gebleven. De grootste omzetgroei komt uit de ouderenzorg. De gemiddelde omzet per zorgboerderij in 2018 wordt geschat op 200.000 euro. De spreiding in omzet is groot; dit komt door de diversiteit tussen zorgbedrijven in grootte van de zorgtak en in ondernemerschap.

Professionalisering en specialisering

Het werken in grotere regionale samenwerkingsverbanden heeft gezorgd voor een sterke professionalisering van de zorglandbouw. De forse groei in omzet is daarnaast mede tot stand gekomen door groei binnen bestaande activiteiten (meer cliënten, hogere bezettingsgraad), aanbieden van meer specialistische zorg (toename in zorgzwaarte) en woonzorg. De verwachting naar de toekomst is dat door de toenemende druk op de tarieven de groei wat zal afvlakken. De behoefte aan specialistische jeugdzorg en met name ouderenzorg zal nog toenemen. Het aanbieden van een doorlopende zorglijn aan ouderen via dagbesteding en kleinschalig wonen op zorgboerderijen voorziet hierin. Door op deze wijze te vernieuwen, zullen bezuinigingen op het huidige zorgbudget (deels) kunnen worden opgevangen.

Agrarische kinderopvang

Agrarische kinderopvang

Bij agrarische kinderopvang gaat het om boerderijen die kinderen van anderen opvangen. Dit kan in grootte variëren van gastouderopvang tot kinderopvang met behulp van personeel.

Ontwikkeling agrarische kinderopvang 2007-2018

	2007	2009	2011	2013	2018
Totaal aantal	20	64	209	219	245
- kinderopvang	10	-	60	70	95
- gastouderopvang	-	-	149	149	150
Omzet (in mln. euro)	4	14	20	26 a)	78
- kinderopvang	2	14	18	23	76
- gastouderopvang	-	-	1,5 tot 2	2 tot 3	2
Gemiddelde omzet kinderopvang (euro)	200.000	220.000	300.000	330.000	800.000
Gemiddelde omzet gastouderopvang (euro)	-	-	11.700	16.500	13.200

a) Gerekend met te laag aantal bezette kindplaatsen. Na correctie komt omzet uit op € 38 mln.

Aantal bedrijven

Het totale aantal bedrijven dat kinderen opvangt, is ten opzichte van 2013 met 12% toegenomen naar circa 245 bedrijven. Hiervan zijn ongeveer 95 kinderopvangbedrijven met zowel kinderdagopvang (KDV), buitenschoolse opvang (BSO), peuteropvang als vakantieopvang. Van deze bedrijven is ongeveer de helft aangesloten bij de Verenigde Agrarische Kinderopvang (VAK). De overige bedrijven met kinderopvang (150) bieden zogenaamde gastouderopvang aan. Agrarische kinderopvang vindt voor het grootste deel plaats op melkveebedrijven.

Omzet explosief toegenomen

De omzet in de agrarische kinderopvang is de afgelopen vijf jaar explosief gestegen: van 26 miljoen in 2013 naar 78 miljoen in 2018. Deze omzetstijging komt bij de tak kinderopvang vandaan. Een groei van het aantal kindplaatsen, meer bedrijven, een hogere bezettingsgraad, hogere tarieven en langere openingstijden van de kinderopvang zorgen voor een fors hogere omzet. Een andere reden voor deze forse omzetstijging is dat er in 2013 met een te laag aantal bezette kindplaatsen is gerekend. Met een correctie hiervan komt de omzetstijging tussen 2013 en 2018 niet uit op 52 mln. euro maar op 40 mln. euro. In 2018 heeft een gemiddeld bedrijf 32 bezette KDV-plaatsen, 11 BSO-plaatsen en een omzet van 800.000 euro

De gemiddelde omzet van gastouderopvang is 13.200 euro. Ondanks een hoger uurtarief is dit als gevolg van een reëlere en lagere inschatting van het aantal verkochten uren per gastouder iets lager dan in 2013.

Groen is een trend

Na de economische crisis die begon in 2008, is er een verdere groei in het aantal bedrijven en in de omvang van de bedrijven. Ook de marktvraag voor de relatief kleinschalige, agrarische kinderopvang neemt de laatste jaren substantieel toe. De agrarische kinderopvang is professioneel: veel bedrijven zijn aangesloten bij brancheorganisatie VAK en werken met kwaliteitssystemen. In de reguliere kinderopvang is de trend van vergroening ook zichtbaar. De agrarische kinderopvang weet zich nog steeds goed te onderscheiden; veel groen en op een agrarisch bedrijf is uniek in de wereld van de kinderopvang.

Ook voor BSO en peuteropvang

Agrarische kinderopvang beperkt zich niet alleen tot 0-4 jaar. Steeds meer bedrijven bieden ook BSO aan op de boerderij. Bij grote bedrijven met kinderopvang worden taxibusjes ingeschakeld om de kinderen van school te halen. Sinds 2018 is ook de peuteropvang (2-4 jaar) verder geformaliseerd. Doordat de financiering nu grotendeels vergelijkbaar is met KDV en BSO geeft dit weer nieuwe mogelijkheden voor ondernemers in de agrarische kinderopvang.

Boerderijverkoop

Boerderijverkoop

Onder boerderijverkoop wordt verstaan de directe afzet van een boer of tuinder aan consumenten, catering, instellingen en horeca. In deze meting nemen we nu ook de seizoensverkoop van een aantal versproducten langs de weg mee.

Ontwikkeling boerderijverkoop 2007-2018

	2007	2009	2011	2013	2018
Aantal bedrijven	2.850	3.000	3.300	2.720	3.160
Omzet (in mln. euro)	89	128	147	142	271

Meer bedrijven door meetellen seizoensverkoop langs de weg

Door de seizoensverkoop (soms niet meer dan zes weken per jaar) in deze meting mee te nemen, is het totaal aantal bedrijven de laatste vijf jaar met ruim 15% gestegen van 2.720 naar 3.160. Daarnaast is de verkoop langs de weg gestegen door de grote groei van het aantal melk- en eierautomaten en dergelijke. Een aantal (kleinere in omzet gemeten) boerderijwinkels zijn gestopt en overgegaan op verkoop via automaten. Dat levert een forse arbeidsbesparing voor deze bedrijven op.

Hogere omzetten met uitzondering van levering aan instellingen, catering en horeca

Voor de omzet van de grote kramen langs de weg is er van uitgegaan dat 5% (onder glas) tot 10% (volle grond) van de aardbeien, 25% van de kersen en 25% van de asperges in kramen langs de weg wordt verkocht. Hiermee komt de omzet uit op 58 miljoen euro. Op boerenmarkten worden nu meer bewerkte versproducten ('De nieuwe makers') verkocht, waardoor de omzet is gestegen naar 12,5 mln. euro. De omzetten van boerderijwinkels zijn sterk gestegen door verdergaande professionalisering en een toegenomen vraag naar

regionale producten. In 2013 had een grote boerderijwinkel een gemiddelde omzet van 200.000 euro, in 2018 is dat verdubbeld naar 400.000 euro.

De rechtstreekse levering van producten door boeren en tuinders via webwinkels en maaltijdboxen komt steeds minder voor. Dit wordt steeds meer gedaan door gespecialiseerde bedrijven. De omzet wordt geschat op 30 miljoen euro waarvan 20 miljoen euro voor rekening komt van de producenten. De levering aan (zorg)instellingen, horeca en catering blijft in vergelijking met 2013 achter qua aantal en omzet. Enkele initiatieven zijn daarmee gestopt, omdat het lastig is dagelijks te kunnen leveren.

De totale omzet van boerderijverkoop wordt voor 2018 ingeschat op iets meer dan 270 miljoen euro.

Schatting van het aantal bedrijven en de omzet van alle afzetkanalen in 2018

Afzetkanaal	Subcategorie (naar omzet)	Aantal Bedrijven	Omzet per bedrijf (in euro's)	Totale omzet afgerond (in mln. euro)
Langs de weg	Klein	650	5.000	3
	Groot	600	97.000	58
Op de markt	Boeren	100	125.000	12
Boerderijwinkel	Klein	500	45.000	23
	Middel	600	150.000	90
	Groot	150	400.000	60
Levering aan huis		400	50.000	20
Levering aan (zorg)instellingen, catering en horeca		160	30.000	5
Totaal		3.160		271

Recreatie

Recreatie

Bij recreatie op de boerderij gaat het zowel om dagrecreatie als verblijfsrecreatie. Voorbeelden van bedrijven met dagrecreatie zijn bedrijven met activiteiten, zoals boerengolf of poldersport. Onder verblijfsrecreatie vallen bedrijven met een boerderijcamping, groepsaccommodatie of bed & breakfast (B&B).

Ontwikkeling recreatie 2007-2018

	2007	2009	2011	2013	2018
Bedrijven	2.432	2.240	2.884	2.777	3.140
Omzet (in mln. euro)	92	121	156	151	221

Stijging aantal bedrijven

Het aantal boerderijen dat recreatie aanbiedt, is sinds 2013 met ruim 10% gestegen naar ongeveer 3.140 bedrijven. Binnen de dagrecreatie bieden de meeste bedrijven zowel losse activiteiten aan als arrangementen (inclusief eten en drinken).

Er heeft een grote groei plaatsgevonden in het aantal B&B's op het platteland. Dit zijn vooral B&B's zonder agrarische tak. Het aantal B&B's met agrarische tak is licht gestegen tot 380. De gemiddelde capaciteit van een B&B zonder agrarische tak wordt op 5 personen geschat tegenover dat van een B&B met agrarische tak op 8 personen. Het aantal accommodaties voor groepen is toegenomen met 40% van 284 in 2013 naar 400 in 2018. Ook de capaciteit is groter geworden; van gemiddeld 20 naar 30 personen.

Bij dagrecreatie is het aantal bedrijven dat activiteiten aanbiedt licht gestegen tot 1.920. Het aantal professionele vergaderlocaties is verdubbeld van 95 naar 200 bedrijven. Ook het aantal ontvangstruimtes is bijna verdubbeld (van 265 naar 500).

Hogere omzetten met uitzondering van activiteiten dagrecreatie

De omzet van de verblijfsrecreatie is bijna verdubbeld: van 77 miljoen in 2013 naar 137 miljoen in 2018. Naast het gestegen aantal accommodaties komt dat met name door een hogere bezettingsgraad van boerderijcampings en B&B's. Redenen voor deze hogere bezettingsgraad zijn dat ondernemers er zelf meer energie in steken en daarnaast steeds beter gebruik weten te maken van boekingsplatforms op internet (booking.com en dergelijke).

Bij dagrecreatie blijft de omzet bij aanbieders van activiteiten gelijk. De groei zit in de horeca (+60%) en bij vergaderlocaties & ontvangstruimtes (+85%). De totale omzet in de dagrecreatie gaat daarmee van 74 miljoen in 2013 naar 84 miljoen euro in 2018. Hiermee komt de totale omzet van recreatie op de boerderij in 2018 op 221 mln. euro; een toename van 70 mln. euro ten opzichte van 2013.

Omzetschatting recreatie naar recreatievorm in 2018

Vorm	Aantal bedrijven	Gem. omzet (in euro's)	Totale omzet afgerond (in mln. euro)
Verblijfsrecreatie			137
Boerderijcamping	720	46.000	33
B&B	380	62.000	24
Huisjes/appartementen	500	54.000	27
Groepsaccommodaties	400	134.000	54
Dagrecreatie			84
Sport, spel, cursussen	350	90.000	32
Verhuur recreatiegoederen	470	20.000	9
Horeca (inclusief kookworkshops)	400	60.000	24
Vergader/ontvangst	700	26.500	19
Totaal	3.140 a)		221

a) Meerdere bedrijven bieden meerdere vormen van dag- en/of verblijfsrecreatie aan

Boerderijeducatie

Boerderijeducatie

Bij boerderijeducatie volgen schoolklassen uit (veelal) het basisonderwijs een of meerdere lessen op de boerderij of tuinbouwbedrijf. Belevend en ontdekkend leren staan tijdens deze boerderijlessen centraal. De aangeboden lesprogramma's sluiten aan op de thema's uit het onderwijs. Vaak terugkerende thema's zijn: de groei van planten en dieren, de herkomst van ons voedsel herkennen, gezond voedsel voor mens en dier, de seizoenen, de boer en zijn omgeving, duurzaamheid en klimaat.

Ontwikkeling boerderijeducatie 2007-2018

	2007	2009	2011	2013	2018
Aantal bedrijven	500	500	800	800	665
- Waarvan aangesloten bij Platform Boerderijeducatie Nederland a)	150	160	200	200	240
Omzet (in mln. euro)	1,5	1,7	2,2	2	0,8
Gem. omzet (in euro's) per bedrijf	3.000	3.400	2.750	2.500	1.125

a) Voormalig Stichting Educatief Platteland

Aantal educatieboerderijen met keurmerk stijgt

Het aantal agrarische bedrijven met educatieve activiteiten is de laatste vijf jaar gedaald met ruim 15% tot ongeveer 665 bedrijven. Deze daling is minder dan de landelijke daling van het aantal land- en tuinbouwbedrijven met 20%. Boerderijeducatie komt het meest voor op melkveebedrijven. In het schooljaar 2017-2018 bezochten circa 65.000 schoolkinderen één van de aangesloten boerderijen bij het Platform Boerderijeducatie Nederland. Daarnaast waren er

in 2018 verspreid over Nederland 22 boerderijen die meedoen met de Boerderijschool.¹

Omzet gedaald maar weer in de lift

De omzet is gedaald tot onder de één miljoen euro door minder bedrijven en afname van het aantal groepen dat educatieboerderijen bezoekt. Bezuinigingen op budgetten en naar blijkt een te ruime inschatting van het aantal boerderijbezoeken in het verleden zijn de belangrijkste redenen. Vanaf 2016 zit er weer groei in het aantal klassen dat de boerderij bezoekt. De prijs voor een les op de boerderij is in 2018 gestegen, na jaren van stagnatie. De bijdrage aan de omzet blijft gering, maar boerderijeducatie draagt wel in belangrijke mate bij aan de het vergroten van kennis van het voedselsysteem bij jongeren.

Meer professionalisering

Ruim een derde van het aantal educatieboerderijen is aangesloten bij het Platform Boerderijeducatie Nederland dat in 2018 uit 13 regionale samenwerkingsverbanden bestaat.² Dit aantal neemt nog steeds toe. Partijen willen hierdoor komen tot een verdere professionalisering en uniformering van boerderijeducatie door middel van het Keurmerk Boerderijeducatie Nederland en door gebruik te maken van elkaars expertise. Naast bestaande samenwerking met ZuivelNL en het overheidsprogramma 'Jong Leren Eten' benadert het Platform bedrijven in de agrifood keten die onder haar leden boeren en tuinders werven die met boerderijeducatie willen starten. Ook ziet Platform Boerderijeducatie Nederland kansen om naast basisscholieren leerlingen van het voortgezet onderwijs naar boerderijen te trekken. De financiële draagkracht van middelbare scholen is groter en dat geeft voor de vergoeding meer mogelijkheden.

¹ www.boerderijschool.nl

² www.boerderijeducatienederland.nl

Agrarisch
natuurbeheer

Agrarisch natuurbeheer

Agrarisch natuurbeheer betekent dat ondernemers natuur op eigen grond onderhouden, zoals een houtwal of een bloemrijke akkerrand. Agrariërs kunnen hiervoor subsidie ontvangen ter compensatie van derving aan agrarische inkomsten. Sinds 2016 loopt de aanvraag voor subsidie van Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer (ANLb) via een 40-tal regionale collectieven. BoerenNatuur.nl is de landelijke vereniging van alle agrarische collectieven.

Ontwikkeling agrarisch natuurbeheer 2007-2018 a)

	2007	2009	2011	2013	2018
Aantal bedrijven	14.000	13.250	11.000	11.000	10.000
Omzet (in mln. euro)	61	61	62	61	66
- Agrarisch natuurbeheer	56	56	57	56	61
- Overig (particulier) agrarisch natuurbeheer	5	5	5	5	5
Gem. omzet per bedrijf (in euro's)	4.360	4.600	5.640	5.550	6.600
Areaal agrarisch natuurbeheer (in 1.000 hectare)	67	62	63	65	77

a) In tegenstelling tot voorgaande omzetsmetingen zijn de ontvangsten voor ganzenbeheer buiten beschouwing gelaten. Dit is met terugwerkende kracht doorgevoerd in aantal bedrijven en omzetsmetingen van 2007-2013

Areaal agrarisch natuurbeheer gestegen

Het aantal agrarische bedrijven met opbrengsten uit agrarisch natuurbeheer wordt geschat op circa 10.000 in 2018. Hiervan doen 9.500 boeren mee aan agrarisch natuurbeheer via de regionale collectieven. Sinds de start van deze collectieven in 2016 is het aantal deelnemers met bijna 20% gestegen. In 2018 bedroeg het areaal agrarisch natuurbeheer ongeveer 77.000 ha. In 2013

was dit nog 65.000 ha. De daling van het aantal bedrijven met agrarisch natuurbeheer van 9% tussen 2013 en 2018 is minder dan de landelijke daling van het aantal land- en tuinbouwbedrijven met 20% in dezelfde periode.

Omzet gestegen

De omzet van het agrarisch natuurbeheer is tussen 2013 en 2018 met 5 miljoen euro gestegen tot 66 miljoen euro. Deze toename is het gevolg van meer ANLb-budget door toegenomen belangstelling onder boeren; van 42 mln. euro in 2016 naar 61 mln. euro in 2018. Verwachting voor 2019 is dat het areaal, budget en aantal deelnemers nog verder zal groeien. Dat komt voornamelijk door overheveling van 40 mln. euro vanuit GLB-pijler 1 naar pijler 2 binnen het ANLb. Aangezien er via de beheerspakketten geen vergoeding meer wordt uitgekeerd voor ganzenschade zijn de ontvangsten ter compensatie van geleden schade door ganzen met terugwerkende kracht buiten beschouwing gelaten. De omvang van de vergoeding varieerde van 9 – 14 miljoen euro. Daarnaast zijn er nog agrariërs die ook beheertaken op zich nemen zoals voor terreinbeherende organisaties en lokale overheden. Gemiddeld ontvangt een deelnemer aan agrarisch natuurbeheer 6.600 euro in 2018.

Verwaarden als duurzaamheid

Door de toegenomen belangstelling voor de ANLb is het beschikbare budget bijna volledig benut. Daarom zet de Vereniging BoerenNatuur zich in om samen met bijvoorbeeld lokale overheden, provincies, waterschappen en bedrijfsleven te zoeken naar extra mogelijkheden om de behoefte van boeren aan agrarische natuurbeheer tegemoet te komen. Zo hebben eind 2018 boeren, overheid en maatschappelijke organisaties een verbond gesloten in het Deltaplan Biodiversiteitsherstel. Een ander voorbeeld binnen de zuivel is 'On the way to PlanetProof' van Stichting Milieukeur. Om het keurmerk te mogen voeren, moeten de melkveehouders aan hoge eisen voldoen. Ze worden daarvoor beloond met een meerprijs voor de geleverde melk. De PlanetProof-melkveehouders zetten zich extra in voor de natuur, het klimaat en dierenwelzijn.

Klantvraag en onderzoeksopzet

Geitenkaas
50* Jong
€10,50 kg

Walnoot
penegriek
€16,90 kg

DE ROTTERDAMSCHE OUDE

DE ROTTERDAMSCHE OUDE

Hier wordt echte Noord-Hollandse Gouda met het Rode Zegel verkocht

€ 7,11

€ 6,98

€ 7,11

€ 8,41

€ 7,34

€ 6,73

€ 6,53

€ 5,98

€ 7,39

€ 7,39

€ 7,34

€ 6,32

Nilgiri Pla
Singara E
Coonoo
The Nilg

G.M.

Klantvraag en onderzoeksopzet

Behoeftte aan recente omzetcijfers

Het ministerie van LNV heeft behoefte aan een nieuwe monitoring van de economische ontwikkeling van de multifunctionele landbouw. Multifunctionele landbouw is voor een steeds groter aantal bedrijven een economische pijler binnen de bedrijfsvoering. Het draagt daarmee bij aan economische activiteit op het platteland. Vandaar de behoefte om antwoord te krijgen op de vraag: Hoe heeft de multifunctionele landbouw en de verschillende activiteiten daarbinnen zich tussen 2013 (laatste meting) en 2018 ontwikkeld qua omzet en structuur?

Deze brochure geeft in de reeks 'Kijk op multifunctionele landbouw' een beknopt overzicht van de omzetontwikkeling voor zes activiteiten binnen de multifunctionele landbouw: zorg, agrarische kinderopvang, boerderijverkoop, recreatie, boerderijeducatie en agrarisch natuurbeheer over de periode 2007-2018. Deze activiteiten vallen onder de definitie van de multifunctionele landbouw waarvoor destijds (in 2007) door de Taskforce Multifunctionele Landbouw is gekozen. Het tot stand komen van verbindingen tussen burgers/consumenten en boeren staat hierbij voorop.

Net als in de voorgaande publicaties staan de resultaten van de CBS-landbouwtelling aan de basis voor het onderzoek rond aantallen bedrijven. In dit geval de cijfers van 2016, zijnde de meest recente data. Op basis van gegevens van brancheorganisaties, via interviews met personen uit de betrokken sectoren en literatuurstudies is net als bij de voorgaande metingen een zo goed mogelijke inschatting van aantallen bedrijven en omzet vastgesteld. Bij het consulteren van deskundigen is zoveel mogelijk rekening gehouden met informatie uit verschillende regio's om een landelijk beeld te verkrijgen. Op deze wijze zijn de cijfers voor 2018 vastgesteld.

Hieronder wordt per indicator de belangrijkste bronnen weergegeven en eventuele verschillen ten opzichte van voorgaande metingen toegelicht.

Aantal bedrijven

Op basis van interviews met stakeholders en geraadpleegde bestanden van brancheorganisaties is de ontwikkeling van het aantal bedrijven uit de Landbouwtelling 2016 bij geschat voor 2018. Gedurende het onderzoek bleek dat de cijfers uit de Landbouwtelling 2016 een onderschatting geven van het aantal bedrijven met multifunctionele activiteiten. De voornaamste verklaring die hiervoor gegeven kan worden, is het feit dat steeds meer ondernemers hun bedrijf splitsen in meerdere zelfstandige bedrijven met eigen rechtsvorm en boekhouding. Andere verklaringen zijn dat ondernemers de verbrede landbouwactiviteit niet als zodanig herkennen en meenemen in de Landbouwtelling en dat de criteria voor het invullen van de Landbouwtelling zijn veranderd met als gevolg beduidend minder bedrijven.

Omzet: wijziging definitie activiteiten

De gepresenteerde cijfers geven de ontwikkeling in omzet weer als indicator voor de omvang van de economische activiteit. Hierbij wordt niet gecorrigeerd voor inflatie en geen rekening gehouden met de kosten die door bedrijven moeten worden gemaakt om deze omzet te realiseren. Hiervoor wordt de indicator inkomen gebruikt. Ten opzichte van de voorgaande omzetsmetingen is bij boerderijverkoop nu ook de seizoensverkoop van een aantal versproducten (aardbeien, asperges en kersen) langs de weg wel meegenomen. Bij agrarisch natuurbeheer worden vanaf 2016 de vergoedingen uitbetaald via een 40-tal agrarische collectieven. Het aantal deelnemers en omzet is vanaf dat moment afgeleid van deelnemers aan deze collectieven. Hierdoor is de vergelijking met voorgaande jaren lastig. Daarnaast worden er geen vergoedingen voor ganzenschade meer gegeven vanuit beheerspakketten omdat een directe koppeling met agrarisch natuurbeheer ontbreekt. Het betreft alleen nog schadevergoeding vanuit het Faunafonds. Daarom is besloten om met terugwerkende kracht cijfers voor agrarisch natuurbeheer te presenteren exclusief ontvangsten voor schadevergoeding voor ganzen.

Aanvullende databronnen noodzakelijk om vollediger beeld te krijgen

Vanwege de geconstateerde tekortkomingen tijdens dit onderzoek bij de beschikbare informatie vanuit de CBS Landbouwtelling wordt geadviseerd om bij het vaststellen van aantal en omzet op basis van de uitvraag in 2020 op zoek te gaan naar extra databronnen, registers, statistieken die behulpzaam kunnen zijn bij een zo goed mogelijke inschatting van aantal en omzet van de verschillende multifunctionele landbouwactiviteiten. Daarnaast is enerzijds het advies, in verband met beleidsrelevantie en bedrijfsontwikkeling, om toe te werken naar bedrijfsmatige kengetallen voor de verschillende activiteiten binnen de multifunctionele landbouw. Op deze manier krijgt een ondernemer instrumenten in handen om in het bedrijfsproces een vinger aan de pols te houden en financiering van bedrijfsontwikkeling beter mogelijk te maken. Anderzijds bestaat de behoefte om aandacht te besteden aan het belang van multifunctionele landbouw voor de leefbaarheid van het platteland en de versterking van de relatie tussen de maatschappij en de land- en tuinbouw.

Wageningen University & Research
Postbus 29703
2502 LS Den Haag
T 070 335 83 30
E communications.ssg@wur.nl
www.wur.nl

Wageningen University & Research
RAPPORT
2019-054
ISBN 978-94-6343-959-6

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 5.000 medewerkers en 10.000 studenten behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.
